

Felmorzsolódóban

Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok). Szerk. : Arday Lajos Budapest, Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet, 1994. 199 p.

A horvátországi magyar népcsoportot bemutató, Arday Lajos által szerkesztett tanulmánykötet eredeti szándéka szerint e kevésbé ismert, határainkon túli magyar diaszpóra viszonylag teljes körű, történeti, néprajzi, s friss adatokra támaszkodó szociológiai és statisztikai kutatások segítségével megrajzolt portréját tárta volna az olvasó elé. Nem a szerzőkön múlt, hogy társadalomtudományi kutatásaik eredményei ma már csak a történeti szociológia részét képezik. Az 1989-et követő világtörténelmi jelentőségű változások, a kommunista rendszerek és a szovjet tömb összeomlása földcsuszamlás-szerű tragikus változáshoz vezetett az egykori Jugoszláviában. A versailles-i-trianoni békerendszer részeként mesterségesen létrehozott egységes dél-szláv állam alkotóelemeire hullott szét, amit megakadályozandó, a szerb vezetők háborút robbantottak ki 1991 nyarán. A Horvátország elleni szerb agresszió azonban nemcsak a horvátokat sújtotta, hanem az egész nem szerb nemzetiségű népességet.

Ez különösen tragikus, mondhatni végzetes következményekkel járt a horvátországi magyarság sorsára nézve. A baranyai háromszög és Kelet-Szlavónia magyar lakossága szétszórattott, ezeréves magyar falvak szűntek meg létezni. A több tízezres magyar kisebbségből ma a Horvátországi Magyarok Szövetségének becslése szerint csupán kb. hatezren maradtak horvát földön, szülőhelyükhöz közel. A többiek emigrációba kényszerültek. Visszatérésükre jelenleg nincs sok esély. Egyedüli reményt talán csak a történelmi tapasztalat adhat, miszerint e magyar népességet szétszórta annak idején a török és a tatár is, mégis a vész elmúltával egy részük mindig visszatérhetett, s felépíthette újból falvait.

A kötetben (eredetileg is) a történeti tanulmányok vannak többségben. A sort Arday Lajos nyitja meg a horvátországi magyarok vázlatos történetét bemutató tanulmányával. A mai Kelet-Szlavóniában és Dél-Baranyában a középkorban, de a 12-15. században szinte biztosan, a magyarság nem volt kisebbség, sőt, az akkor közvetlenül Magyarországhoz tartozó Valkó és Szerém vármegyékben, valamint Baranyában többséget alkotott. Noha már a 15-16. században az említett területeken a bevándorlások (a török előli menekülés) következtében megnőtt a délszláv (horvát, szerb) lakosság aránya, a magyarság kisebbséggé csak a török hódoltság és háborúk korában vált, de még a 17. század végi felszabadulást is megérték az őslakosság töredékei. Az újabb horvát és szerb, majd német betelepülők mellett a magyarság a 18. századtól kezdve már egyértelműen kisebbségi sorba került, s az említett vármegyék 1746-tól kezdve Szlavónia részét képezték.

A szlavóniai (1868-tól horvát-szlavónországi) magyar kisebbség létszáma a 19. század utolsó harmadában részben a magyar kormány által támogatott, s részben spontán betelepülések révén jelentősen meg növekedett. A horvátországi magyarság azonban ezekben az évtizedekben erősen megsínylette a magyar-horvát politikai küzdelmeket, mert mialatt Zágráb jogos érdekeit védelmezte a horvát-magyar kiegyezést ismételten megsértő budapesti politikával szemben, ugyanakkor erőteljes asszimilációs nyomást gyakorolt Horvát-szlavónország magyar ajkú lakosaira. A budapesti kormány és a kisebb-nagyobb mértékben támogatásukat élvező civil szervezetek (Julián Egyesület), illetve a 20. század elején lebonyolított ún. „Slavoniai actio” keretében végzett, magyar iskolák, újság stb. létesítését célzó tevékenység

átmenetileg lelassította a horvátországi magyarság asszimilációját, de 1918 után ezek a részeredmények az SZHSZ Királyságban megsemmisültek.

Fontos, és ezt a kötet valamennyi, a témával foglalkozó szerzője (Arday, Makkai Béla, Makkai Várkonyi Ildikó) kihangsúlyozza, hogy a Julián Egyesület és a „szlavóniai akció” közvetlenül a magyar kisebbség kulturális fejlődését kívánta szolgálni, írásaikból is kiderül azonban, hogy a magyar kormány és egyes civil szervezetek vezetői ezt csak eszköznek tekintették Horvátországgal szemben folytatott politikájukban. Hosszabb távon igenis nem tartották elképzelhetetlennek Kelet-Szlavónia „visszamagyarosítását”. E ténynek, s az egész 19. századi és 20. század eleji magyar-horvát viszony ismeretében lehet egyáltalán megérteni, hogy a horvát fél miért reagált oly dühödten a látszólag ártalmatlan iskolaalapításokra.

A horvátországi magyar kisebbség számos megpróbáltatáson ment keresztül a két Jugoszlávia fennállása idején, míg az 1991-es háború már pusztá létét is veszélybe sodorta. Az elmúlt háromnegyed évszázadban amúgy is nagyon felgyorsult asszimilálódásuk, amihez az anyaországi támogatás elmaradásán, s a sokszor ellenséges környezet hatásán túl jelentős mértékben hozzájárult az értelmiség szinte teljes hiánya, amit a Szlavóniai Magyar Újság már 1908-ban megfogalmazott: „A szlavóniai magyarság társadalmi összetétele egyoldalú. Csaknem egészében parasztság. A középosztály, a megfelelő vezetőréteg hiánya egyébként a Trianon utáni Magyarország nemzeti kisebbségeire is nagyrészt jellemző volt, így például a hazai horvátság esetében is hasonló volt a helyzet.

Kósa László tanulmánya - *A szlavóniai magyar reformátusok egyházi és társadalmi állapota 1885-ben* - a szlavóniai magyarság őslakos csoportjának falvairól (Kórógy, Haraszi, Szentlászló, Magyarrétfalu) szól. Az ősi magyar falvak lakossága kivétel nélkül a reformáció hívévé szegődött a 16. században. Kósa egy 1885-ös püspöki egyházlátogatás dokumentumai alapján rajzol képet e falvak népességi mutatóiról, gazdasági helyzetéről, társadalmi viszonyairól, valláshoz fűződő viszonyáról, erkölcsi állapotáról. Érdekességként ki kell emelni, hogy minden elzártságuk ellenére ezekbe a falvakba is behatolt a korszellem, a laicizmus, a hagyományos vallásosság elhalványosodása, az egykézés stb. Nagyon fontos viszont a szerző megállapítása, hogy az elvallástalanodási folyamat nem befolyásolta e falvak lakóinak ragaszkodását magyarságukhoz. Az anyaország figyelme a vizsgált korszakban egyre inkább a telepés magyarság irányába fordult, némileg elhanyagolták az őshonos falvakat, ennek ellenére egészen napjainkig - a szerb agresszióig - megőrizték magyarságukat, ellentétben a mély gyökerek nélküli, könnyebben asszimilálódó telepésekkel.

A kötet következő két tanulmánya a „Slavoniai actio” (1904-1919) korszakába viszi el az olvasót. Makkai Béla *a Református magyar iskola és szeretetház - Vukovár (1904-19)* című tanulmányában egy kiválasztott intézmény sorsán keresztül sikeresen bemutatja a magyar iskolák alapításának és működésének nehézségeit a cseppet sem barátságos környezetben. A vukovári intézmény felekezeti, református iskola volt, így működési engedélyt könnyen kaphatott. Tanulóinak mindössze 20 százaléka volt azonban református, s bár a szerző nem közli, érdekes volna megvizsgálni, hogy a tanulók hány százaléka nem volt magyar anyanyelvű. A horvát tanügyi hatóságok ugyanis sokszor éppen amiatt támadták a magyar iskolákat, hogy nem magyar diákokat is felvéve a „magyarosítás” céljait szolgálják. A „Slavoniai actio” horvátországi magyar iskolaalapítási kezdeményezései kapcsán meg kell jegyezni, hogy Horvátország a magyarországi horvátok körében iskolaalapítási akció szervezésére nem is gondolhatott.

Makkai Béla és Makkai Várkonyi Ildikó tanulmánya, *A Szlavóniai Magyar Újság és a horvátországi magyarság (1908-1918)* bemutatja a Poliány Zoltán által szerkesztett kisebbségi hetilap történetét. Az eszéki magyar újság fontos szerepet töltött be a horvátországi magyarság életében, mérsékelt hangnemben írt - ellentétben a zágrábi és a budapesti lapok szélsőséges hangvételével -, s hasznos jogi és gazdasági tanácsokkal is ellátta a magyar kisebbséghez tartozókat. Az SZHSZ királyság megalakulása után azonban a lap megszűnt, akárcsak a korszakban alapított magyar iskolák többsége. Mind a lap, mind az iskolák szempontjából hátrányosnak mutatkozott, hogy létrehozásukban túlságosan is nagy szerepet játszott a korabeli magyar kormány, s hogy a SZÚM nem helyi kezdeményezésre jött létre. Mindez persze nem igazolja az SZHSZ hatóságok intoleráns magatartását.

A kötetben ezután két statisztikai tanulmány sorakozik. Bognár András végigkíséri Dél-Baranya etnikai összetételének változásait a középkortól 1991-ig - igen tarka képet kapunk -, míg Sebők László az egész horvátországi magyarság népességi mutatóinak tanulságos változásait mutatja be 1890-től 1991-ig, kisebb területi egységek, sőt települések szerinti lebontásban is. Sebők László külön figyelmet szentelt a magukat „jugoszláv” nemzetiségűnek valló magyarok problémájának.

Végül a kötet két utolsó tanulmánya a Magyarságkutató Csoport (később Intézet) és a zágrábi Migrációs és Kisebbségkutató Intézet 1987 és 1990 között a horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok körében közösen végzett szociológiai felmérések alapján készült. Az adatlapok alapján Lábadi Károly teljes körű képet rajzolt a horvátországi magyarság 1990-es helyzetéről, a települések jellemzőiről, a helyi munkalehetőségekről, infrastrukturális adottságairól, iskolahálózatáról, vagyis mindarról, ami egy kisebbség helyben maradásához és egyben megmaradásához elengedhetetlenül szükséges, illetve melyeknek hiánya asszimilációs tényező. Sajnos, itt is el kell mondanunk, hogy e rendkívül fontos felmérés eredményei a legvitalisabb baranyai és kelet-szlavóniai magyarság esetében a háború és szétszórásuk miatt nem használhatók fel helyzetük esetleges javítására.

Más a helyzet az Arday Lajos által tárgyalt északnyugat-horvátországi magyar szórványok esetében, a szociológiai felmérések eredményeit ugyanis a szerző felhasználja, és ezek alapján tesz javaslatokat helyzetük javítására. A nagypiszanciai magyarok esetében sürgős intézkedések javulást hozhatnának, de én a szerzővel ellentétben nemigen bízom abban, hogy a sajátos horvát tudatú, de magyar anyanyelvű zsdálaiak magyar tudatát vissza lehetne állítani, ha ők maguk nem akarják.

A „Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből” több, mint hasznos információkat nyújtó könyv - az időközben bekövetkezett történelmi változások miatt kordokumentummá vált, mintegy utolsó fölvetéllé az azóta nagyrészt szétszórott magyar kisebbségről.

Sokcsevits Dénes